

Ryszard Kapuscinski

Lapidárum IV.

5. rész

Az angol irodalom neves alkotója, akinek életművét egyáltalán nem ismerem: Matthew Arnold. Oxfordi költő, esszéíró, teológus, élt 1822-től 1888-ig. Fő műve, a *Culture and Anarchy* 1869-ben jelent meg.

Az anarchia megöli a kultúrát, állította Arnold. A kultúra mint a tökéletesség műve ellentétes a kritérium nélküli, iránytévészett, bárdolatlan demokráciákban uralkodó anarchiával. Az ilyen társadalmakat „barbár” társadalmaknak nevezte. Bírálta őket, szembeállítva velük a művészet emelkedettségét és tisztaságát. Véleménye szerint minden civilizáció súlyos betegségbe esik, ha eluralkodik benne a „vulgáris elanyagiasodás”.

Úgy nézni a könyvet, mint a televíziós híradásokat, mint az újság első oldalát: egy pillantást vetni rá, aztán máris mással foglalkozni – ez veszélyes dolog, az olvasó ugyanis, ha elmélyül az általa választott műben, egyúttal rekonstruálja és ki is egészíti azt.

A szépirodalom krízisének egyik oka az, hogy az olvasók elvesztették az irodalmi szöveg mint művészet iránti érzékenységüket. A könyvet mint konkrét ismeretforrást kezelik, mint pl. pszichológiai, szociológiai vagy politológiai kézikönyvet vagy mint útikalauzt, tanácsadó, információs kiadványt. Hiába vesződsz, tisztelt szerző, egy erdő, egy folyó, a napfelkelte, az eső és szél leírásával, az olvasó átugorja ezeket a részeket, nem fordít rájuk figyelmet.

Kárt okoz az irodalomnak, az irodalomról a társadalom szemében kialakult képnek az, hogy az irodalmárokról mint politikusokról írnak, tevékenységüket kizárólag ilyen kategóriák alapján ítélik meg. Ebből a nézőpontból a könyvekre nem mint irodalmi alkotásokra, magas vagy kevésbé magas művészi szintet képviselő művekre tekintenek, hanem vezércikkékként, legjobb esetben politológiai kézikönyvekként kezelik őket. Ily módon teljesen eltűnt a szépnak mint értékelő kritériumnak a kategóriája. A művek értékelésének nem a művészi érték az alapja, hanem az, hogy az adott könyv ideológiai szempontból mennyire helytálló és megfelelő.

Ha ellenfelünk művét le akarjuk járni, ennek egyik legálnokebb, legképmutatóbb módja az, ha azt állítjuk, hogy a mű elavult, régóta ismert, magától értetődő, s így figyelemre sem méltó dolgokat tartalmaz. Ha azt mondjuk például, hogy a világ szegényekre és gazdagokra oszlik, akkor a helyett, hogy felébredne valakinek a lelkiismerete, ezt halljuk válaszként: – De hiszen ez köztudott dolog, magától értetődő banalitás, nincs ennél érdekesebb közönlivalód?

James Atlas a „The New Yorker”-ben (98.02.02.) arról ír, hogy az amerikai irodalmi életben egyre nő a pénz szerepe. Szegény írónak, festőnek, zenésznek lenni? De hiszen ez szegény! Az írók úszómedencés luxusvillákban élő milliomosok, akiknek drága autóik és jachtjaik vannak. Azért ezzel is van némi gond, mert „gazdagnak lenni olyan, mintha még egy foglalkozásod volna. Kezelned kell a vagyonodat, műalkotásokat kell gyűjtened, ügyködnöd kell különféle testületekben, személyzetet kell tartanod, befektetéseken kell tömőd a fejed”. Ennek ellenére az összes irodalmi társaságban mást sem hallani, mint ezt: *Showme your money!*

Valaki azt mondta nekem Grass egyik könyvéről, hogy egy szuszra kiolvasta. Ezt persze bóknak, dicséretnek szánta. Gyakran olvashatunk ilyen elismerő, sőt, lelkesült véleményt arról, hogy valamely könyvet egy ültő helyében elolvass valaki. Csakhogy ez egyáltalán nem jelent dicséretet! A jó és jelentős könyvet az ember lassan, el-elgondolkodva olvassa, időről időre megszakítja az olvasást, eltöpreng azon, amit az imént olvasott, visszatér bizonyos gondolatokhoz, leírásokhoz, reflexiókhoz; a könyv anyagán át kell rágnunk, át kell tömünk magunkat, megküzdünk vele, időnként megállunk és pihenünk egyet, körülnézünk, hogy meddig jutottunk. Ha valaki ezt mondaná vagy írná nekem: ezt a könyvet sokáig, nagy odafigyeléssel, s így szükségszerűen szünetekkel és el-eltöprengve kell olvasni – nos, igen, ezt dicséretnek venném!

A könyv válsága. Ennek következményei. A Biblia, a Korán, a Talmud civilizációja: egyetlen Könyv létezett, egyetlen szöveg, amely mindenkinek tájékozódási pontot, útjelzőt, világítótoronyt jelentett.

A megsokszorozódás mai civilizációjában, ebben a minden irányban tapasztalható végtelenségben (Dyson) már nem egyetlen világítótorony van – száz van belőlük, és mindegyik ámit, csal, tévútra vezet. Olyanok vagyunk, mint egy hajó legénysége, amely hajó navigációs berendezéseit összetörte a vihar, s ezért csak kering a tengeren, s nem tudja, merrefelé tartson.

Thomas Middelhoff, 45 éves, a Bertelsman kiadói konszern elnöke.

Arra a kérdésre, hogy fennmarad-e a nyomtatott könyv, ezt válaszolja:

„Igen, mert kezünkben tartani, lapozgatni egy nyomtatott könyvet érzéki élmény, szép érzés”.

„Nem vagyunk sem baloldaliak, sem jobboldaliak, sem amerikaiak, sem németek – eredményesek igyekszünk lenni”.

„Hogyan határozhatnám meg önmagamot? Gyors, konfliktuskerülő, nemzetközi ember vagyok... különösen nyitott az ötletekre... A nyitottság az újító szellem alapja” („Die Welt” 98.02.28.)

1997 augusztusa

Unokaöcsém, Marek Wisniewski Kuala Lumpurban járt. Ezt a várost, Malajzia fővárosát általában a gazdasági csoda példájának, követendő mintának, a büszkeség tárgyának tartják. Marek csak nagy nehezen talált benne könyvesboltokat. „De ezekben is – mondja – csak a következő három szakterület kiadványait lehetett látni: *business*, számítógépek, *selfhealing*. Szépirodalomnak, költészetnek, művészetnek, történelemnek nyoma sem volt”. A technika nemcsak kiszorította a kultúrát – meg is semmisítette azt.

A kálvinistáknál az olvasás vallási feladat, a hívők kötelessége.

Günter Grass a Mandelstamot olvasó Celánról: „Olyan érzést keltett, mintha saját életét pihenné ki”.

Maria Janion azt mondja, hogy az irodalomban két világnézet létezik: az epikus és a tragikus világnézet. Az epika az embert történelmi panorámába, a kultúra freskójába ágyazva ábrázolja. A tragédia az egyént és annak drámáját mutatja be. Már az is tragédiát rejt magában, hogy, miként az élet bizonyítja, a szépséget beszennyezi az iszonyat.

George Andreou a New York-i A. Knopf kiadótól elküldte nekem Alex Shoumatoff *Legends of The American Desert* című terjedelmes, az Egyesült Államok délnyugati feléről írt 532 oldalas riportkötetét. Mi az, ami fölkelti az ember figyelmét ebben a prózában? Nos, a könyvnek a drámai elem hiánya mellett tapasztalható epikai lendülete. A leírás, a gazdag, buja, részletező, de feszültségek, váratlan események, megrázó tragédiák nélküli leírás. Utóbbiak helyett van benne nyugalom, tiszta derű, világos, kifejező panorama.

Írni? Az írás nem más, mint „a gerincoszlop ropogása egy szikla terhe alatt”. (Tadeusz Peiper).

Martin Essin „Beckett és az alkotó folyamat megtapasztalása” című esszéjét olvastam nemrég („Dialog” 5. sz.). Beckett tisztában volt azzal, hogy létezik az emberi tudatnak egy nem verbális összetevője, amely fontos szerepet játszik a műalkotás megszületésében. Ezt a nem verbális részt az érzelmek, a testi integritás érzete, mindenféle benyomások alkotják, amelyeket csak zene formájában, a zenére jellemző lüktetéssel, ritmussal, tempóváltásokkal, fokozásokkal és halkításokkal lehet bemutatni.

Beckett azt mondta, hogy minél idősebb, annál szkeptikusabban viszonyul a beszélt szöveghez. A hallgatás és a csönd értékét hangsúlyozandó, stopperrel mérte a szöveget és az egyes szövegrészek közötti szüneteket. 1969-ben Nobel-díjat kapott. Elfogadta, de azzal a feltétellel, hogy nem veszi át személyesen. Tangerben és Tunéziában rejtőzködött, hogy elkerüljön minden ünneplést, interjút, nyilatkozatot.

(Reinhard Müller-Freienfels visszaemlékezéseiből. „Kwartalnik Artystyczny” 96/5.)

A Diana hercegnő halálát követő tömeges, spontán, néha már-már hiszteroid gyász is bizonyítja, hogy mennyire hiányolják, mennyire keresik a társadalmak a mítoszt. Milyen szívesen és fáradtságot nem kímélve akarnak mítoszt teremteni és fejleszteni. Óhatatlanul Nietzsche szavai jutnak az ember eszébe: „És íme, ott áll a mítosz nélküli ember... és keres...”.

„Irodalmunkban a gondolatiság csak elenyésző mértékben van jelen. Még olyan hagyományunk is volt, amely ezt az állapotot a nemzeti karakterből vezette le”.

Andrzej Stawar

Stacy Schiff megírta Antoine de Saint-Exupéry életrajzát közel hatszáz, apró betűvel nyomott oldalon. Jó amerikai életrajzi iskola – szolid, hatásos, olvasmányos. De megvan az az árnyoldala, amely annyira bosszantó sok más életrajzínál is: sokkal több figyelmet szentelnek az életrajzi eseményeknek, különösen a magánélet eseményeinek, mint magának a főhős alkotta műnek, a műhelymunkának, a nyelvnek, a nézeteknek. Többet tudunk meg arról, hogy az illető művész kivel volt étteremben, mit evett, mint arról, hogy miként vélekedett az írásról (festésről, zeneszerzésről stb.).

Részletek, amelyeket korábban nem ismertem: *A kis herceg* szerzője éjszaka alkotott. Rengeteg levelet írt. Szovjetunióban és Spanyolországban készült riportok szerzője volt. Sosem volt hosszabb ideig állandó címe és lakása.

A könyv szerzője úgy véli, hogy azt, amit Saint-Exupéry írt, esszének, egyfajta parabolának foghatjuk föl. Zbigniew Bierkowski ellenben azt állította, hogy „írásai nem sorolhatók semmiféle meghatározott irodalmi műfajhoz sem”.

Egy alkalommal, írja Stacy Schiff, hőse a Szaharában mórokkal beszélgetett: „Salátát eszel, mint a kecskék és disznóhúst, mint a disznók. Mire jök a repülőgépeid, a rádiód, ha nem ismered az Igazságot? – kérdezték tőle a mórok”.

Goethe harminchét éves, amikor 1786 őszén Olaszországba indul. Ebből az utazásból keletkezett az *Utazás Itáliában* c. könyv, amelyből megtudhatjuk, mi érdekelte utazása során Goethét, hogyan ismerkedett a világgal. Nos:

- amint megérkezik egy városba, sorra látogatja a múzeumokat és galériákat;
- amihez nem ért, azt kihagyja, megy tovább, hogy ne pocsékolja idejét;
- szenvedélyesen érdeklik a kövek. Egy hegy Goethe számára a legkülönfélébb kövek kincsesára. Sokat tud a kövekről, leírja, jellemzi, osztályozza őket;
- egyébként mindenről ír – a tájról, az utakról, a folyókról, a fákról, a növényekről, még a felhőkről is. Bámulja a felhőket, alakjukat és színüket, nézi, hogyan változtatják formájukat, merrefelé szállnak; német alaposággal összpontosítja figyelmét a természetre, érzi annak jelenlétét, ír róla;
- „ami a növényeket illeti, sokat kell még tanulnom”
- ha útközben paraszttal találkozik, alaposan kikérdezi őket arról, hogy mikor mit szokás ültetni, vetni, mikor van a betakarítás;
- erő, energia – ez az, amit Goethe állandóan hangsúlyoz mint nagy értéket; csodálja a természet, az ember dinamizmusát;
- úgy véli, hogy az északon és a délen élő európaiak teljesen eltérő emberek. Őt magát, az északi embert elbűvöli a Dél;
- járatos a földrajzban, a botanikában, az éghajlatban, az építészetben, a szobrászatban, a numizmatikában;
- kis terjedelmű művek írását ajánlja, de azt mindennap. A nyugodt, makacs kitartás rendkívül fontos a számára;
- azt tartja, hogy a fiatalok egyoldalúan látják a dolgokat, és hogy a felnőttség jele az, ha a dolgokban egyre több új és eltérő jegyet fedezünk föl.

1997. augusztus 26.

Forró nyári nap. Seholy felhő, egy kis szellő, egy fuvallat.

Összeírtam a telefonokat, amelyekre válaszolnom kell: negyven telefonszám.

Thomas Mann *Naplóit* olvasom. Szórakoztató, ártalmatlan hiúság: népszerűsége minden apró bizonyítékát feljegyzi. Hol egy vámhivatalnok ismeri fel, hol egy éttermi pincér. Valaki Mann szemére vetette, hogy naplójában túl sok figyelmet szentel saját testének, hogy túl sokat ír idegei, gyomra, emésztése stb. aktuális állapotáról.

Csakhogy az élet fizikai oldalával, a testtel, a fiziológiával való törődés szerves alkotórésze a természet – az erdők, a rétek, a vizek, a friss levegő – jellegzetesen német kultuszának. A turisztika, a természetjárás, az úszás, még a legrövidebb séta is szent dolog a németek szemében, amelyre sok gondot és sok időt fordítanak rá. Mann ebben is viszonylag nagyon német.

Thomas Mann 1933-1934-es naplójegyzetei. A *Varázshegy* szerzőjének napjai hajnaltól estig beosztva. Mindennapi tevékenységei: 1 – regényt ír (*József és testvérei*), 2 – olvas. Sok újságot. Prózából főleg oroszokat: Tolsztojt, Leszkovót, 3 – levelekre válaszol, 4 – számos emberrel találkozik vagy fogadja őket, 5 – gyakran tart előadást, 6 – sétál (napi 1-2 órányit), 7 – koncertekre jár, zenét hallgat.

Mann kitartó, a pedantériáig rendszeres, lelkiismeretes és szorgalmas, folyton az írásra koncentrál (és saját személyére, amelyet folyamatosan figyel, elemez, megpróbálja feltérképezni, leírni, megmagyarázni).

Ezek azok az évek, amikor Mann azon tételődik, elhagyja-e Németországot. Ingadozik, kétségek közt vergődik, hogy emigráljon-e (Svájcba). Egyfelől úgy gondolja, hogy író lévén, osztoznia kell népe sorsában. Másfelől viszont taszítja őt az új hatalom, a náciakat csúrhének, csöcseléknek, söpredéknek tartja. Undorral töltik el a züllött pofák, amelyek sokkal rondábbak és fajilag rosszabbak a proletár típusnál. Leginkább azonban a siralmas szellemi szint, a kulturálatlanság, tévképzetek és bugrisság keveréke keseríti el. Hitlert egyenesen hisztérikusan rikoltozó félanalfabétának tartja.

Különbséget kell tenni vallás és vallásosság között. A vallás fogalmához az intézményesség, a struktúra, esetenként a hierarchia egyfajta fogalmát társítjuk, a vallásosság viszont inkább szellemi és értelmi állapot, lelki készség, a hit átélésének képessége.

Az utóbbi években mindenütt a szekták rohamos terjedésének lehetünk tanúi. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy az ún. hétköznapi, egyszerű ember nem találja meg a privát, emberi mértéket a tömegkultúrában, az előretörő globalizálódásban. Úgy érzi, hogy szétolvad, felszívódik valamiféle amorf, névtelen tömegben. Olyan csoportot, közösséget keres tehát, amellyel azonosíthatná magát, amely emelné az ő rangját is, ezenkívül pedig kijelölné a követendő utat, az életcél.

A szekták többsége nem arra törekszik, hogy a világon uralkodjék, hanem hogy elhatárolja magát a világtól.

A kétségbeesés filozófiájában egyfajta ellentmondás rejlik, amelyet ez a filozófia nem nagyon igyekszik feloldani. Ha az élet olyan borzalmas, olyan tragikus és reménytelen, miért ragaszkodnak hozzá az emberek oly görcsösen, miért szeretnék a végtelenségig meghosszabbítani? Lehet, hogy itt összetévesztünk két dolgot: az elkeseredett és csalódott személy egyedi érzéseit és magát az élet lényegét és természetét, amely jóval örömtelibb és nagyszerűbb.

Tudni! Tudni kell! Ez erkölcsi kötelesség, morális parancs. Nem mentegetőzhetünk azzal, hogy valamit nem tudunk. Mert miért nem tudtuk? Valóban nem volt ez lehetséges, vagy inkább így volt kényelmesebb, így kaphattunk könnyebben felmentést?

Életünk során körül vagyunk véve első pillantásra hozzáférhetetlen világok sokaságával, amelyeknek létezéséről nem is tudunk, s amelyekhez valószínűleg sosem jutunk el. Képzeletünk túlságosan szegényes, intuíciónk túlságosan csalóka, tudásunk pedig részleges és korlátozott. Így aztán leggyakrabban nem is vagyunk tudatában annak, hogy legalábbis elvben, számtalan, kezünk ügyébe eső gazdagságot és különlegességet ismerhettünk volna meg. Csakhogy az ilyen megismerés iránti igény csak kevesekben él, ilyen kalandba csak kevesen bocsátkoznak, olyan szenvedély ez, amely ritkán jelentkezik az emberben.

Amikor a múlton gondolkodunk, a tudást szívesen helyettesítjük hittel.

Az emberek mindabban hisznek, ami megfelel nekik.

Egy kérdőív kérdésére, miszerint „Hisznek-e még az emberek a reményben?” ezt válaszoltam: A remény szó helyett inkább az esély szót használnám. A remény valamiféle nyájas, meleg, derék dolog, az esély viszont tényszerű, konkrét, mérhető meghatározás. Lehet az életben reményünk úgy, hogy nincs esélyünk valaminek az elérésére, és ilyenkor a reményről kiderül, hogy csalóka, megtévesztő valami. Olyan helyzetek is előfordulnak, amikor a remény szó ironikusan, csúfondárosan hangozhat. Ha például Calcutta szegénynegyedének nyomorultjai közé kerülünk, és siralmas vegetálásukat, valójában agóniájukat látva ezt mondjuk: – Ó, szegénykéim, mit is mondhatnék mást, mint, hogy reménykedni kell! – akkor bizony ennek a mondatnak nagyon is gúnyos és megalázó üzenete lesz.

Loyolai Ignác lelki gyakorlatai:

Kapcsold ki magad a világból! Harcolj, már csírájában, a bűn minden csábítása ellen, uralkodva gondolataidon, azokat a fontos és fennkölt dolgokra irányítva! Járd az alázat, a munka, a lényeges dolgokkal való állandó foglalatosság útját!

Goethe is azt ajánlotta, törekedjünk fennköltiségre úgy, hogy közben lemondunk mindenről, ami nem fennkölt. E két magatartás – a fennköltiség és a lemondás – együtt van jelen. A fennköltiség azonban olyan érték, hogy minden lemondást megér.

„Nincs haladás az értékek világában, csak apály van és dagály, mint a tengerek és óceánok világában“.

Roman Brandstaetter

A magány néha felmagasztal – mások szemében és saját szemünkben is. Különösen ha összekapcsolódik a küldetés érzésével, a titokzatosság aurájával, amelyen senki sem mer áthatolni.

Az Utolsó Ítéletről kellett volna valamit írnom, de semmi sem jutott eszembe. Tanácsot kértem barátaimtól, teológusokat, történészeket kérdezgettem. Mindenkinek egyéni elképzelése volt róla, mindenki más-más képet alkotott, a saját változatát ajánlotta. Egyikük azonban meglepődött: – Utolsó Ítélet? – ismételte. – Hiszen ez lehetetlenség. – Miért? – kérdeztem értetlenül. – Mert az Utolsó Ítélethez fel kellene sorakoznia minden holtak és élőknek. Hol van ekkora hely? Az ember legalább kétszázézer éve él bolygónkon. El tudod képzelni, hány és hány milliárd ember fordult meg ezen a világon? Hol van akkora térség, ahol mind összegyűlhetnének? És hogyan vallanák meg bűneiket? Az Isten fülébe súgnák? Ha igen, sorba kellene állniuk. El tudsz képzelni ekkora sort? Ezer meg ezer kilométernyi hosszán? Hónapokig, talán évekig kellene sorunkra várni. Hány ember bírna ki ilyesmit?

Tegyük fel, hogy a sorbaállás ötlete téves elképzelés! Hogy egyszerre egész csoportok, egész nációk kerülnek sorra. Csakhogy akkor mi legyen a sorrend kritériuma? Az életkor? A faj? A nemi hovatartozás?

Az emberek tehát gyónnak, s ez tart vég nélkül. Mit csinálnak addig a többiek? Továbbra is sírjaikban fekvé várokoznak? És mit csinálnak az élők? Honnan vesznek vizet? Ki ad nekik enni? Honnan tudják meg, hogy éppen melyik csoport következik? Talán hangosbeszélőkön fogják kihirdetni? Vagy valamilyen jelek tűnnek fel az égen? Mennydörgések, villámlások? Üstökösök?

A legfontosabb kérdés azonban az, hogy milyen kritériumok szerint ítéltetnének meg a bűnösök? Az, ami az egyik kultúrában

bűnnek számít, a másokban nem bűn. Amit az egyik vallás tilt, azt a másik esetleg megengedi. Hiszen az egyes vallások eltérő módon határozzák meg a jó és rossz fogalmát, és cselekedeteinket eltérő mércével mérik.

Amikor a görögök az ember fogalmát használták, a görög emberre gondoltak. A többiek barbárok voltak, vagyis rosszabb emberek, sőt nem is emberek. Görögül a *barbaros* annyit tesz, mint makogó, vagyis olyan valaki, akivel nem lehet szót érteni.

A legfontosabb dolog mindig ugyanaz lesz: megmenteni az embert egész potenciális belső gazdagságával együtt, hagyni, hogy energiáit jó irányban, mások megértésére, teljes emberi mivoltában fejtsse ki.

Cornelius Castoriadis „szerencsés etikáknak” nevezi azokat az etikákat, amelyek tudják, hol a Jó és a Rossz, amelyek számára nem létezik a kettő közt állandóan választásra kényszerülő ember drámája.

Az agyrémekek, fantazmagóriák, üres ábrándok, látomások, vagyis az az egész világ, amely képzeletünk terméke és csakis képzeletünkben létezik, erősebb minden reális világnál, mindig legyőzheti azt. Bármit képesek vagyunk odaadni neki, még az életünket is.

Kísértetek fojtogatnak, gyötörnek, üldöznek bennünket, lefoglalják minden időnket, gondolatunkat és figyelmünket – természetlenül. Éppen ennek a tapasztalatnak a meddősege teszi őket leginkább értelmetlenné és nyomasztóvá.

A gyermekség csak egy rövid ideig, életünk elején, az első néhány évben vág egybe az életkorral. Ezután a gyermek már függetlenül él bennünk. Él továbbra is, bár éveink és tapasztalataink száma egyre nő, míg végül eljön az öregség. Ez az elhúzódozó, magunkkal hordott, jellemünkben leülepedett gyermekség néha kiszámíthatatlan, szeszélyes, veszedelmes lehet.

A gyermek a világ urának érzi magát. Hangja mindent betölt, ha fut, semmire sem figyel, ha akar valamit, nyíltan kimondja – add ide! Később aztán, az évek múlásával az élet az abszolút hatalomnak ezt az érzését korlátozza benne, sőt, meg is fosztja tőle.

Minden ember, a maga sorsával, történetével egyedi, különleges, megismételhetetlen jelenség – talán ez a világ legfontosabb fenoménja.

Bronisław Misztal washingtoni szociológus mondja:

- az Egyesült Államokban az individualizmus és a privát szféra térhódítása figyelhető meg – az emberek a politika és a közélet színteréről az egyedi életstílus felé menekülnek;
- elvetettük a hagyományos értékeket az erkölcsi relativizmus javára.

Amikor hazamegyünk ismerőseinktől, nem arról mesélünk, hogy miről folyt ott a szó, hanem arról, hogy mit ettünk. Sok ember számára az étlap helyettesíti a Tízparancsolatot. Az étlapot tanulmányozzák ahelyett, hogy a Könyvek Könyvét olvasnák.

Nehéz dolog áttérni a helyi, törzsi perspektíváról a globális, planetáris perspektívára, vagyis arról, amihez évszázadokon át hozzászoktunk, arra, amit a jövő követel tőlünk.

Edgar Allan Poe *Ördög a toronyban* című novellája egy holland kisvárosban, Vodervotteimittisben játszódik, amelynek legfőbb kincse és büszkesége a hatalmas városi toronyóra. Az órát egy ember őrzi, akinek azonban semmi dolga, mert az óra tökéletesen jár, sosem romlik el. Ennek az őrnöknek a funkciója tehát a legtökéletesebb színekúra.

Vannak, akik toronyórát őriznek, vannak, akik nyájat és mezőt, erdőt és házat. Az egész világot, mindent és mindenkit ezen a világon, ősidők óta, mindig és mindenütt őriznek. Aki bolygónkat járta, nagyon jól tudja ezt: bárhova indult, bármerre irányította lépteit, azonnal felbukkant valaki, aki őrizte azt a helyet, azt az utat, azt a földet, azt a hegyet. Valójában meg sem mozdulhatunk úgy, hogy ne találjunk valakit, aki őriz, figyel, szemmel tart, aki felügyel és véd, hivatásszerűen vagy önként, túlbuzgóságból vagy unalomból, szünet nélkül vagy csak időről időre, de valaki egész biztosan lesz ott. Mennyi időt, energiát, figyelmet és erőfeszítést szentel (szentelt és fog szentelni) az emberiség az őrködésre! Örökös figyelés! Örökös éberség! Átvirrasztott éjszakák! Kialvatlan szemek! Örök egész seregei. Hatalmas intézmények és szervezetek. Rendőrök és felügyelők. És ugyan kit őriznek ennyire? És te kit figyelsz? És az a másik? És én?

Minden kornak, minden társadalomnak szüksége van mítoszra. A mítoszok léte megduplázza azt a teret, amelyben képzeletünk mozog. A mítosz egyfajta minta, egyfajta ideál, amely irányt szab gondolatainknak és tetteinknek. A mítoszok nélküli társadalom elveszti tájékozódási képességét, létének értelmét.

Milyen feltételeknek kell elegendet tennie napjainkban, a médiumok korában valakinek ahhoz, hogy mítosszá váljék? Sok ilyen feltétel létezik. Soroljunk fel néhányat:

- 1 – a halálnak akkor kell bekövetkeznie, amikor az illető a csúcson van, amikor elvárható, hogy még sokkal többet fog tenni;
- 2 – a halálnak hirtelen kell bekövetkeznie, sokkolónak, meghökkentőnek kell lennie;
- 3 – fiatalon kell meghalni. James Dean 24 évesen, Marilyn Monroe 36 évesen, Diana Spencer 36 évesen, Che Guevara 39 évesen halt meg;
- 4 – szükség van személyes kisugárzásra, varázásra, karizmára;
- 5 – a tágan értelmezett nagyvilághoz kell tartozni. Amerikai szóhasználattal *celebrity*nek kell lenni. Ez állandó helyet biztosít a médiában, állandó figyelmet és érdeklődést kelt. Minthogy ennek következtében a fenti személyek állandóan jelen voltak millió és millió otthonban, váratlan és tragikus távozásuk olyan érzést kelt az emberekben, mintha valamelyik családtagjukat veszítették volna el, mintha valaki üresen hagyta volna helyét az asztalnál (a médiumok ugyanis közel visznek minket a *celebrities*hez, s azzal, hogy mindennapi létezésünk körébe vonják őket, olyan érzést váltanak ki bennünk, mintha mi is hasonlóknak volnánk hozzájuk. Ők elmentek, de itt maradtunk mi, az ő fontos és büszke örökösök, ugyanannak az időnek és helynek a gyermekei, akiknek az jutott osztályrészül, hogy őrizzék a nagy emberek művét és mítoszáit);
- 6 – szükséges továbbá, hogy a hatalmas és uralkodó *establishment* félrelökje az illetőt (vagy ezt gondolja az érintett), de legalábbis (hacsak jelképesen is) semmibe vegye. Egy kicsit kóbor lovagként kell élnie az összefonódások és hierarchiák peremén. Lázadnia kell az illetőnek helyét nem találva, akkor az egyszerű emberek majd felkarolják, megmelengetik, megvigasztalják.

A modern kommunikációs technika ahelyett, hogy összeforrasztaná a társadalmat, az atomizálódásnak kedvez. Az a felszínes,

„technikai” közeledés, amelyet akár a légi közlekedés vagy az elektronikus összeköttetés biztosít, elfoglalja az olyan igazi közelségnek a helyét, amelyet a párbeszéd, a vita, a beszélgetés, a közös játék, éneklés, csevegés teremt. Fizikailag együtt, egy helyen tartózkodó emberek nem törekszenek arra, hogy egymással kapcsolatot teremtsenek, hanem mindegyikük, maroktelefonnal a kezében, valaki mással, egy távol lévő, a többiek előtt ismeretlen személlyel beszélget.

Igy aztán nem alakul ki azoknak az energiáknak a megfoghatatlan és nehezen meghatározható, az emberi kapcsolatok számára oly fontos cseréje, amelyeket öntudatlanul és akaratlanul sugároz ki magából minden ember a Másik felé, a Többiek irányába.

Az emberek közötti kommunikáció terén tapasztalható technikai fejlődés, bár fontos, nem csökkenti azokat a nehézségeket, amelyek a lelki és mentális kommunikációban, egymás megértésében jelentkeznek. Hogy csak a nemzedékek közötti szakadékot, a közös nyelv, a közös értékrend hiányát említsük – ezek ma nagyobbak, mint valaha.

Két veszély a Többiekhez, a többiek világához vezető úton: 1 – a régebbi antropológusok (Evans-Prichard, Radcliff-Brown stb.) által hirdetett elméletek, amelyek hajlamosak arra, hogy a másik társadalmat csupán mint tudományos kutatások tárgyát kezeljék, mint olyasmit, amit meg lehet számolni, le lehet mérni, be lehet sorolni, ami passzív, statikus, változatlan és 2 – a Többiek eltérésének, másfajta kultúrájának mellőzésében, lekezelésében, atyáskodó lefitymálásában rejlő veszély. Az ideális viszony az értékek cseréjéből, az egymást kölcsönösen megértő és megbecsülő közösség létrehozására irányuló törekvés és a belőle fakadó partneri viszony lenne.

Arra a kérdésre, hogy mit tartasz a legnagyobb kudarcodnak, A. B. ezt válaszolja:

– Amikor nem tudok szót érteni a másik emberrel. Amikor azt látom, hogy az a másik néha m á s m i l y e n lény. Olyan helyzetek, amelyekben képtelen vagyok valamiféle egyezsége jutni, ritkán adódnak az életemben, de azért előfordulnak. Ilyenkor elég hamar kezdek rájönni, hogy eltérő hullámhosszon vagyunk, hogy az általunk leadott jelek sehol sem találkoznak. Nos, ilyenkor van az, hogy legyőzöttnek, reménytelenül erőtlennek érzem magam.

Valaki felhívott a Cserkész Híradótól, interjút kért tőlem.

– Hisz ön a barátságban?

– Igen, hiszek.

– Vannak barátai?

– Igen, sok barátom van. Nélkülük nem tudnék élni, nem tudnám az életemet elképzelni.

– Mi a legfontosabb a barátságban?

– Hogy a barátságot karban kell tartani. Egy barátság megszülethet önmagától, de ahhoz, hogy fennmaradjon, közös erőfeszítésre, a barátság ápolására, gondozására van szükség. Gyakran halljuk, hogy valaki panaszkodik: – nincsenek barátaim. De mondja csak meg azt is az illető, mennyit tett azért, hogy egy barátságot felébresszen, aztán pedig fenntartsa, kultiválja, erősítsen?

Olyan ritkán irányítjuk mi saját magunkat, olyan ritkán döntünk mi saját magunkról. Nemcsak mások utasításai és parancsai vezetnek ugyanis bennünket, elég a többiek nyomása, sugalmazása, véleménye, kívánsága is. Gyakran elég egy másik személy hangulata ahhoz, hogy megingassa önbizalmunkat és megváltoztassa terveinket. És jöllehet ez a mások véleményével vagy akárcsak tekintetével szemben tanúsított engedelmességünk látszólag a gyengeségünkről tanúskodik, gyakran lehet hasznos ez a tulajdonság. Megmenthet minket attól, hogy szakadékba ugorjunk.

„Etnikai” – egységes, homogén csoportra, népre, annak kultúrájára jellemző. Ez a meghatározás a gyökerekre, valami legmélyebben egyedire és kizárólagosra, oszthatatlanra és megtagadhatatlanra vonatkozó fogalmat tartalmaz. Az utóbbi időben szaporodnak ennek a manapság divatos szónak a származékai:

– etnonacionalizmus (Urs Altermatt),

– etnikai terrorizmus (Vamik Volkan),

– etnikai forradalom (Andrej Zubov) stb.

Soha még ennyi ember nem került egymáshoz ennyire közel, nem fordult arccal egymáshoz.

„Mindenkinek a maga módján kell ezt az életet leélnie“

Maria Rutkiewicz

Milyen gyakran van úgy, hogy az élet csak akkor lehetséges, ha mások életének része. A csecsemő meghal, ha valaki nem szoptatja meg, a virág elhervad a cserépben, ha valaki nem locsolja meg. Felelősségünk olyan fogalom, amelynek határait nem lehet kiszabni.

A költsékezés és a takarékoskodás közötti viszony az egyik kulcsa annak, hogy megértsük a jóléti és a hiánytársadalom közötti különbséget. A jóléti társadalomban a takarékoskodás elve élvez elsőbbséget. Itt gondosan számon tartanak minden kiadást, jó minőségű dolgokat vásárolnak, de csak olyanokat, amelyek nélkülözhetetlenek. Szó sem lehet pazarlásról, meggondolatlan költsékezésről. Más a helyzet a hiánytársadalomban: itt a „tegyél ki magadért” elve uralkodik, a gyakori dözsölés szertartása, a presztízs-jelképek kultusza, s ezekért mindent föláldoznak. Néha egyszerűen csak arról van szó, hogy a felhalmozott javaktól megittasul az az ember, akinek tudatalattijában ott él a meggyőződés, hogy ez az eldorádó mulékony, hogy ez a jólét nem tarthat sokáig, hogy ez a dínomdánom hamarosan véget ér. Működik itt azonban egy másik motiváció is – az, hogy ma ugyan jobb a helyzet, mint tegnap volt, de annyira azért nem jó, hogy radikálisan megváltoztathatnánk státusunkat és életszínvonalunkat, akkor meg minek kuporgatni, a csúcsokat úgysem lehet elérni?

A tartós jólét tehát takarékoskosságot követel, a takarékoskodáshoz azonban kultúra is kell meg technológia is. Az kell, hogy az egyén előtt olyan minták álljanak, amelyek felé környezete is törekszik, és olyan eszközei legyenek, amelyek lehetővé teszik, hogy ellenőrizze a felhasznált anyagokat és energiákat.

Három nap Berlinben. Járálok Berlinben kicsit céltalanul, értelmetlenül, de kellemes hangulatban. Több évi távollét után örülök, amikor fölfedezem, hogy az általam ismert üzlet vagy étterem ugyanazon a helyen van, ugyanolyan a cégtablója, a belseje. Még a Leibnizstrasse újságosbódéjának morcos tulajdonosát is, akit pedig nem különösebben kedveltem, most, hogy olyan régen nem

láttam, örömmel üdvözöltem!

Ha túl sokáig tartózkodunk a helyünkön, a megsavanyodás, a korhadás, az áporodottság, a bepenészesedés veszélyes érzelmi üledékei halmozódhatnak fel bennünk. Ilyenkor el kell gondolkodnunk azon, hogy jó lenne útra kelni, kiszellőztetni a fejünket, friss levegőt szívni.

Az utazás célja? Többek között az, hogy átéljük a változást.

– Használ Ön magnetofont?

– Soha.

– És interjú készítés közben jegyzetel?

– Igyekszem ezt elkerülni. Hiszen a tudomány, az irodalom, a történelem évszázadokon át élőszóban terjedt. A szóbeli közléseket az emberek, minthogy írni nem tudtak, emlékezetükben rögzítették. Vagyis az emlékezés, nem pedig az írás volt a történelem nagyobbik felében a rögzítésnek és a történetek, mítoszok, elbeszélések átadásának módja.

Valahol belül, a test mélyében gyülekeznek a rejtett, még nem észlelhető fájdalmak. Rejtőzködve, meglapulva. Keringenek, vándorolnak egyik helyről a másikra. Az egyik pillanatban még semmit sem tudunk róluk, hiszen nem érzünk fájdalmat. Aztán hirtelen megelevenednek, felütik fejüket, gyülekszenek. Megindulnak, mint folyón a jégtáblák, mint lavina a hegyekben. És kezdődnek kínjaink.

A fájdalommal folytatott küzdelem, a legyőzésére irányuló igyekezet egész napos foglalatosság, amely semmi másra nem hagy időt. – Min dolgozol mostanában? Mivel foglalkozol? A fájdalommal vagyok elfoglalva. Igyekszem uralkodni rajta, korlátozni. Ez azonban nehéz munka, rengeteg erőt és időt felemészt.

Szenvedés: olyan állapot, amelyben az ember a saját testét a legnagyobb ellenségének érzi. Rosszindulatú és agresszív privát ellenségének, amely fenekedik rá.

Amikor Thomas Mann *Varázshegyében* a betegségről mint a gyönyör egy fajtájáról, mint az élet feslett formájáról olvastam, azonnal ágyszomszédom jutott eszembe, aki gerincműtétem idején feküdt mellettem egy kis kórteremben. Idősödő férfi volt az illető, mentőkocsi-sofőr. Már a harmadik műtétjére várakozott. Az első, néhány évvel korábbi operáció nem sikerült: az orvosok tévedésből nem a megfelelő porckorongját műtötték meg. Át kellett aztán esnie egy másik, korrekciós műtéten. Most pedig újra előjöttek a fájdalmai, várta hát a következő beavatkozást.

Ő mesélte, hogy volt olyan esetük, hogy, amikor betegért mentek, az kisbaltával támadt rájuk. Ugyanis a gyerekei hívták ki a mentőt, hogy egy időre megszabaduljanak tőle, az öreg meg nem akarta elhagyni az otthonát – félt, hogy már nem engedik vissza.

Csodáltam azt a férfit. A gerincbetegségeknél minden mozdulat borzalmas fájdalmat okoz, s a beteg általában alig-alig mozog, vagy igyekszik mozdulatlan maradni. Nos, az én ágyszomszédom pont az ellenkezőjét tette. Állandóan megpróbált hol jobbra, hol balra fordulni, fölemelkedni, fölülni. Elképesztően szenvedett. De figyeltem az arcát. A fizikai fájdalomnak ezekben a perceiben mindig a legnagyobb gyönyör kifejezése jelent meg rajta. Száját olyan nyögések hagyták el, amilyeneket az emberek az orgazmus pillanatában hallatnak. A kétségbeesésnek és az örömmek, a kinszenvedésnek és az elragadtatásnak micsoda keveréke rajzolódott ki azon az egyszerű, tisztas arcon!

Tadeusz Bilikiewicz *Klinikai pszichiátria* című könyvében ezt a jelenséget ambivalenciának nevezi, amellyel akkor találkozhatunk, amikor „a beteg szándékosan megsebesíti magát, és ez a fájdalom kéjjel tölti el”. Nos, ezt láttam én is az ágyszomszédomon – a fájdalom kiváltotta kéjt!

A.B. – Nem tudok kijutni magamból. Nem tudok kiszabadulni abból a mérgezett ingoványból, amely bensőmben van.

A tested beszélget veled. Hallgasd, hogy mit mond! Figyelj rá!

Ernest Skalski találó megfigyelése: az idős ember szervezete a használt, megrongálódott elektromos készülékre emlékeztet. Vannak pillanatok, amikor működik. Máskor szikrázik, zárlatos lesz. Ismerni kell a használt berendezésnek ezt a törvényét, és előrelátóan respektálni kell szeszélyeit, kiszámíthatatlanságát.

1999. július 17.

Jan Lebensteinre és Władysław Hasiorra gondoltam, akik mostanában haltak meg. Láttam őket a televízióban néhány hónappal haláluk előtt. Mindkettejükön látszott a fizikai kimerültség, összetörtség, nehezen szedték össze gondolataikat, erőlködve formálták valamiféle szomorúsággal, keserűséggel, csalódással teli mondataikat.

Fizikailag összeroppant emberek. Van valami kihunyóban lévő az arcukon, a szemükben. Az alig nyitott szájból félbeszakadt, bizonytalan, néha alig hallható szavak jönnek elő. Hajlott, meggörbödött testük semmiféle energikus, határozott mozdulatra nem képes. Van ebben az egészben valamiféle bátortalanság, mintha megértést kérnének, valamiféle alázat, valami a közelgő vég érzetéből.

Legnehezebb az alkotás. Minden más csak menekülés az alkotás elől.

Nagy erő az, amelyet az arisztokratizmus érzése, a kivételesség, a felsőbbrendűség megtapasztalása ad. Az ember természete arisztokratikus, a többiek fölé igyekszik emelkedni, magasra. Élénken működik benne annak szükséglete, hogy közelítse, hogy átlépje a határt, jöllehet csak kevesekben van bátorság a határ leküzdéséhez, ahhoz, hogy tovább menjenek, átjussanak a túloldalra.

Az alacsony szellemi szint nem más, mint asszociációra való képtelenség, az okok és következmények felismerésének képtelensége vagy ezek összetévesztése. Kiemelkedő szellemnek tekintjük azt a szellemet, amelynek koherens belső szerkezete van. A közönszerű szellem jellemzője pedig a benne uralkodó zűrzavar, összevisszaság, ostobaság, értelmetlenség.

A butasággal az a legnagyobb baj, hogy nem tud magáról. És hogy csakis ezért létezhet. Önmaga tudatosítása ugyanis túllépi lehetőségének küszöbét.

A legközönségesebb hétköznapiaságot, normális magatartást csak egy lépés, egy milliméter választja el a fürtelemtől, az emberben lakozó ördögtől. A legnehezebb dolog elismerni, hogy ördögöt hordozunk magunkban, s tudni elkapni a nyakát, mihelyt megmoccan.

Az emberiség veszélyes kezekben van – a saját kezeiben.

A világ azokat táplálja, akiknek fegyverük van.

A démonok köztünk lakoznak. Ezek nem holmi Földön kívüliek, *extraterrestrials*, mert azokat épp a démonok találják ki, hogy tévútra vezessenek bennünket, hogy elkeverjék a nyomokat. A démonok itt keringenek, lopakodnak, közelednek, mi pedig semmit sem tudunk erről, nem vagyunk ennek tudatában. Aztán egyszer csak belénk akaszkodnak, mérget fecskendeznek vérünkbe, és hirtelen ördögökké alakulnak. Ha már megtelepedtek bennünk, uralkodnak rajtunk, eszközeiké válunk, rabszolgáikká, néha teljesen öntudatlanul, akaratlanul, ami annál is veszélyesebb, mivel az a sátáni méreg a kegyetlenség gyönyörével és a gonoszság telhetetlen vágyával tölt el bennünket.

Hangsúlyozzuk még egyszer: a démon olyan alattomosan és észrevétlenül, olyan váratlanul és titokban lopózkodik belénk, hogy saját megdöbbenésünkre és legnagyobb csodálkozásunkra fedezzük őt fel magunkban, hiszen egy pillanattal korábban még nem is sejtettük a jelenlétét. Gyakran előfordul, hogy az ember, igazolandó valamilyen galád vagy elítélendő cselekedetét, ezt mondja: – „nem tudom, mi ütött belém“, „valami elvette az eszemet“, „alighanem megőrültem“, „nem ismertem magamra“ stb., ez az ember azonban nem magára nem ismert rá, hanem az nem jutott el a tudatáig, hogy ördög lakozik benne. A démon tobzódásával és bajkeverésével szemben teljesen tanácstalanok és erőtlenekek vagyunk. Itt van egy hír a „Gazeta Wyborcza“ c. lapból (1997.06.20.):

„Rendőrségi hírek

Megfigyelés alatt egy kéjelgő

A woiiai rendőrség őrizetbe vette a 33 éves Stanisław S.-t, aki szexuálisan zaklatott egy fiút. Szerdán 18 óra után a Górczewska utcai HIT szupermarket végében egy férfi szexuálisan molesztált egy 14 éves fiút. A fiú, miután kijött a végéből, értesítette szüleit, azok pedig a rendőrséget. Az őrizetbe vett férfi nem tanúsított ellenállást, tettét beismerte, de annak okát nem tudta megmagyarázni. Nős ember, három gyermeke van. Büntetlen előéletű, nem szerepel a rendőrség nyilvántartásában. A rendőrség a férfi letartóztatását indítványozta, a bíróság azonban csak rendőri felügyeletet rendelt el“.

Ez a hír is megerősíti, hogy milyen reménytelenül kiszolgáltatott az ember valamiféle felfoghatatlan erővel szemben, amely hirtelen megszállta. Ha azonban Stanisław S. magasabb rendű önismerettel rendelkezett volna, tudta volna, hogy amikor a szupermarketben volt, belebújt az ördög, és az kényszerítette kéjelgésre.

Szombaton este (1997.08.02.) a *Discovery* tévécsatormán a bűnözők, tágabb értelemben az agresszív emberek agyának vizsgálatairól van szó. Az esetek egyharmadában a genetikai tulajdonságok, a többi esetben a környezet, a nevelés a felelős. Kapcsolatot állapítottak meg az olvasás (vagyis inkább a nem olvasás) és az agresszió között. Az agresszív emberek nem olvasnak, nincs ilyen szokásuk, nem szeretnek olvasni, unatkozik őket az olvasás, mert koncentrációt követel, ezzel pedig ők hadilábon állnak: az ő természetük erős, azonnali és folyton változó benyomásokat igényel.

Gyakran mennyire fontos szerepet játszottak a politikai választásokban a társasági kapcsolatok vagy a baráti szálak! Nem holmi ideológiák, meggyőződések vagy megalapozott nézetek, hanem az, hogy ki kivel ült egy iskolapadban vagy kivel járt randevúkra. Sierakówban ismertem Zosia Malczykot, aki azért került a Néphadseregbe, mert a környező erdőkben az egyik ilyen partizánosztagnban harcolt Sławek Miazga, akibe Zosia halálisan szerelmes volt. Ugyanebben az időben volt egy Pielak nevű ismerősöm is, aki viszont a Honi Hadseregbe lépett be csakis azért, mert legjobb barátja, Zbyszek Rzepka (vagy talán Rzepnik) rábeszélte. Az egész ideológiai körítés, a politikai motiváció, a meggyőződés, ez mind csak később jött (ha egyáltalán jött).

Az emberek leginkább a szélsőségeket veszik észre, az egyértelműséget részesítik előnyben. Míg a fekete-fehér fényképen a fokozatos átmenetek, a félárnyékok a legértékesebbek, addig műtszemléletünkben épp ellenkezőleg, az elsekélyesítő leegyszerűsítéseket, az ingadozásoktól és kérdőjelektől mentes, kategorikus vagy-vagyokat szeretjük.

Júliusi vasárnap, 1999. Napfény, hőség, ideálisan tiszta, kéklő ég, könnyű, kellemes szellő.

Az északi emberek a napfény látványától felélénkülnek, lázas izgalom lesz rajtuk úrrá, kimennek az udvarra, a levegőre, „a természet lágy ölére“. A természet ölének napfényesnek, melegnek kell lennie, világosságot, aranyló fényt kell árasztania.

A délszaki emberek pont fordítva: a napfény látványára ösztönösen árnyékot, fedett *patiót*, hűvös szobákat, tornácokat, verandákat keresnek. Örömmel tölti el őket az, hogy napfényes országban élnek, de a napot kerülik. Kedvenc tartózkodási helyük a fák alatti árnyék, a sűrű levelek, vastag falak, árkadok és tetők árnyékolt hely.

„A világban el van temetve Isten, aki föl akar támadni“.

Ch. F. Hebbel

(Vége)

Fordította: Szenyán Erzsébet